

Zeitschrift: Igl Ischi : organ della Romania (Societat de Students Romontschs)
Herausgeber: Romania (Societat de Students Romontschs)
Band: 43 (1957)

Artikel: Historia della scola rurala della Val Tujetsch
Autor: Gadola, Guglielm
DOI: <https://doi.org/10.5169/seals-881570>

Nutzungsbedingungen

Die ETH-Bibliothek ist die Anbieterin der digitalisierten Zeitschriften. Sie besitzt keine Urheberrechte an den Zeitschriften und ist nicht verantwortlich für deren Inhalte. Die Rechte liegen in der Regel bei den Herausgebern beziehungsweise den externen Rechteinhabern. [Siehe Rechtliche Hinweise.](#)

Conditions d'utilisation

L'ETH Library est le fournisseur des revues numérisées. Elle ne détient aucun droit d'auteur sur les revues et n'est pas responsable de leur contenu. En règle générale, les droits sont détenus par les éditeurs ou les détenteurs de droits externes. [Voir Informations légales.](#)

Terms of use

The ETH Library is the provider of the digitised journals. It does not own any copyrights to the journals and is not responsible for their content. The rights usually lie with the publishers or the external rights holders. [See Legal notice.](#)

Download PDF: 08.02.2025

ETH-Bibliothek Zürich, E-Periodica, <https://www.e-periodica.ch>

Historia della scola rurala della Val Tujetsch

da Guglielm Gadola, Cuera

Introducziun

Anno 1944 cura che l'«Uniun catolica grischuna de scola» ha publicau siu bi c u d i s c h a caschun dil giubileum de 25 onns,¹ ha era igl autur de quest modest studi contribuiu a quella scartira ina «Survesta historica dil svilup della scola rurala catolica de nossas valladas romontschas.»² Entras gliez studi havein nus buca mo giu igl intent de porscher in maletg general davart tut quei che nos perdavonts han prestau per l'instrucziun de lur affons, mobein era el medem temps la finamira de cudizar e stimular in u l'auter amitg de scola de scriver «l'istoria della scola de s i u vitg u vischnaunca . . .»

Cun excepziun dil present plevon de Mustér, Sur Fidel Camathias,³ ha buc olma reagau sil stausch che nus havein dau.

Essend perschua di ch'ei fussi ina faulsa modestadad de buca mussar a nos affons tgei nos perdavonts han prestau per la scola de lur vegnentsuenter, havein nus danovamein priu il catsch de nusez continuar cun la realisaziun de quell'idea; cun la speronza, secapescha, che quei secund zuic scroli si entgins auters che scrivien l'istoria dil scolaresser de lur vischnaunca.

Tgi che fa quei, sa esser segirs ch'igl Ischi e sias paginas stattan a disposiziun ad el. En quei senn ei il redactur era adina pronts de segidar sco el sa e po.

¹ Gedenkschrift zum 25 jährigen Bestehen des katholischen Schulvereins Graubünden 1919—1944.

² l. c. p. 66—122.

³ Sur Fidel Camathias: Il scolaresser della vischnaunca de Mustér. Glogn 1950, p. 100—122.

A. La scola veglia della Val Tujetsch

Quei che pertegn igl origin de lur «scola veglia» astgan ils Tuatschins esser loschs, semuoss'ei gie ch'els han buca mo giu quitau per la veta corporala de lur affons, mobein era pil cor e pil spért de quels, tenor ils plaids della s. Scartira «ch'il carstgaun vivi buca mo dal paun . . .»

Dapi 1205 posseda la Val Tujetsch ina baselgia parochiala, dedicada a s. Vigeli. Gia avon la reformaziun seschev'ei: «Nua ch'igl ei ina baselgia ed in plevon sesanfla era ina scola.»⁴

Tenor plirs conclus de concils della Baselia ch'ei vegni promulgai suenter la mort de Carli il Grond, «eis ei obligaziun dil plevon de far scola als affons de sia pleiv». Igl εμπрем se tract'ei, secapescha, «mo» d'ina instrucziun ella d u c t r i n a c r i s t i a n a .

Denton muossa a nus l'istoria della Baselia che gia duront il 15 avel tschentaner, pia circa 100 onns avon la reformaziun, ei vegneva eregiu ellas pleivs grondas, pia era en quellas de vallada, aschinumnadas «caplanias de scola»!

Era la Val Tujetsch dueigi, sco in document de 1400 e tonts muossa, haver obteniu in gidonter dil plevon che veva l'obligaziun de far scola a S e d r u n .

Il secund vegl document da quellas varts, q. v. d. davart ina scola populara per Tujetsch, datescha dils 23 d'uost 1643, fixaus a caschun d'ina visitaziun episcopala a Sedrun. Denter las obligaziuns dil plevon de Sedrun (q. v. d. dil plevon dell'entira Val) legin nus sut nr. 5 (translatu dal latin): «Ei vegn punctuau ch'el (il plevon!) stetti avon e detti scola, ed hagi la lubientscha de retrer persuenter, sco ei plai ad el, per affon e per meins treis bazs (30 raps!), e sch'ei schabegiass ch'in affon u l'auter frequen-tass inaga mo 3—4 dis la scola en in meins, sch'eis ei lubiu ad el (al plevon!) de retrer (la taxa!) sco per in entir meins.»⁵

La davosa remarca lai supponer, che quella scola della pleiv, en quella fuorma (buca mo per l'estrucziun en ductrina), existevi gia ditg avon 1643 e ch'enqual affon, per forza buca stuer pagar la taxa meinsila, carteva che sch'ins mondi buca mintgadi, stoppien ins en summa buca pagar ella . . .

⁴ Pareglia: Gedenkschrift, l. c. p. 66—70.

⁵ Urbari della pleiv de Tujetsch.

All'entschatta dil 18 avel tschentaner (denter 1730—36 circa) survegn il plevon in caplon per gidar ora en scola. Denter sias obligaziuns descrettas manedlamein, legin nus sut 11 la suandonta: «Il caplon sto u el sez dar scola, u mirar per in um adattau che sappi far quei; persunter dueigi el u siu substitut obtener empau lenna depli ch'ils vischins ston ira per tut, pinar, far ora e cavegliar.»⁶

Ei sto esser ch'il basegns d'ina persuna che sededicheschi principialmein alla scola, vegn pli e pli urgents. Aschia dat igl uestg de Cuera la lubientscha als Tuatschins (1750) de crear sper la pleiv «in'atgna caplania de scola», nua ch'ei vegn punctuau che la principala obligaziun dil caplon seigi «far duasga per di scola»⁷

Quella creaziun zun necessaria lai pia concluder che avon 1750 il plevon, cun agid de caplons casuals, vev'el persuls d'haver quita u ch'ei vegni dau scola en vischnaunca — silmeins en in liug della Val.

Avon quei datum veva il plevon della Val, sper sia vasta pastoraziun, ualti stufi d'aunc stuer el dar scola als affons! Per quei sesmarveglein nus buca smiul ch'el pladeva mintgaton in «m a g i s t e r» che fageva quella lavur per el — il qual il plevon stueva haver quita u d'indemnisar. In de quels entupein nus gia 1710 a Sedrun,⁸ mo probabel dev'ei tals gia avon ed era suenter quei onn.

Schebein ei era grev u lev de survegnir caplons cun tschaffen de dar scola, savein nus buca dir per franc. Ton ei denton segir ch'ei deva temps ch'ei era en summa grev survegnir caplons. En gliez cass stueva puspei il plevon haver quita u che la scola mondi vinavon, u cun seglir en el, ni entras mirar per «magisters» adattai

⁶ Recensentur dem Actus quos Dns. Capellanus Aethuatiensis ex obligatione obire tenebitur 11) Debet se Juventuti instruendae praebere Magistratum attendita conditione, si ligna ad usum suum necessaria ab incolis convicinis in Silviis caedantur, atque conducta diffindantur apte ad combustionem. Sine ullo incomodo sive sumptu» (Copiau da treis fegls pupi vegl, tagliai ord igl urbari vegl de Sedrun, probabel cun p. 128—131, che sesanflan ussa egl archiv episc. a Cuera senza datum. — Sco P. B. Berther manegiava setract'ei cheu dalla scartira da R. D. Joannes a Castelberg plev. a Sedrun 1730—1736.)

⁷ Notizia manuscreta da P. B. Berther, ella bibl. rom. della cl. d. Mustér.

⁸ El cud. de batten (nr. 1), Sedrun, legin nus: «1710. 31 Octobris. Maria filia magistri Joanis Soliva et Mariae Durigiet legitimae uxoris.»

Quei demonstrescha fetg bein ina brev dils de Tujetsch, scretta agl uestg de Cuera ils 28 de matg 1769:

Cheu legin nus denter auter: «Sur de Gonda J. A. plevon a Sedrun ei sedecidius quei onn de surprendre el sez la scola a Sedrun, aschinavon ch'ei seigi aschi pupratscha stabilitad (so schlechte Beständigkeit) culs caplons, mo stoppien ins schar la libertad ad el d'encurir in caplon tudestg ni talian che gidi el. La vischnaunca hagi supplicau el ditg persuenter, entochen ch'el hagi dau suenter e scret la caussa a Cuera.»⁹

Bein il pli remarcabel eis ei che la scola veglia, pli vescovila e privata che de vischnaunca, vegneva sustenida moralmein dal ludv. Cumin della Cadi, selubescha gie quel d'intervegnir en fatgs de scola. In exempel per biars auters:

«Ei ordenau ch'ils Sgrs. Geraus de Tujetsch en preschienttscha dil Herr Farrer deigien far clumar Andriu Beer a seia casada a quel atmonir chel muossi et entruidi ses affons megler e comendar chel quels flisiameing termetti a scola e ductrina. A schi glioc resalva in Lud. Oberk. de dar ilg dueivel castitg per seia malla obedientscha, cun el leutier obligar de tener ses affons ella vischnaunca de Tujetsch.»¹⁰

Fuorma ed uorden della scola veglia, han buca mo cuzzau durent il 17 avel e 18 avel tschentaner; anzi, quella ha er'aunc fatg enzaconts sbargats siden el 19 avel tschentaner. Aschia scriva per ex. P. Placi a Spescha, da lezzas uras caplon a Sedrun, egl urbari della pleiv de leu: «Dil rest: tgi che vegli termetter lur affons tier auters a scola, possien ei sez seconvegnir cun quels tals e pagar particularmein.»¹¹

Quels plaids muossan ch'il caplon veva aunc adina l'obligaziun ded el far scola (ch'ei daventau en las biaras vischnauncas entochen 1830 circa), mo che, sch'ei deva aunc auters «surmeisters» en vischnaunca, ins astgi era tarmetter ils affons tier lezs a scola — e P. Placi a Spescha era franc cuntents, sch'el veva paucs scolars, mo persuenter forse ils megliers e ch'el astgava quelluisa plitost ughiar mintgaton de far ina scapada . . .

⁹ La copia de questa brev sesanfla ella bibl. rom. della cl. d. Mustér.

¹⁰ Mira: Protocol de Cumin I. Sut «Anno 1790, ils 22 de Nov. Lud. Oberk., dil Cumin . . . »

¹¹ Urbari della caplania de Sedrun p. 245, scret 1814 dal maun da P. Pl. a Spescha.

Co la «scola vedra» vegneva dada, tgei uorden e tgei metoda che regeva en quella, havein nus gia descret e mess leu sin fundament dil «Cuort compendi dellas reglas per la compagnia della scola cristiana, obligaziuns dels officials de quella, a dels perduns che si gudognan da quels ch'en scritti, a si exercitan enten questa soingia compagnia. Squicciau a Banadutz de Peter Moron, gl'Onn 1695».¹²

Ei setracta cheu d'ina scola tras a tras cristiana, sco ella vegneva particada e sustenida dalla Baselia catolica da tschentanners enneu! Alla testa de quella scola steva — sco superieur responsabel — igl uestg de Cuera e quei aunc entochen viden els emprems decennis dil 19 avel tschentaner.¹³

B. Dalla scola vedra alla nova

Cun Pestalozzi, Père Girard ed auters pioniers della scola populara, entscheiva ina nova epoca de scola rurala. La tendenza de crear ina scola primara obligatorica, cun classas ordinadas etc. etc., sco ella se presenta oz, ha era entschiet a regagliar ils sperts tuatschins els anno 40, 50 dil davos tschentaner.

In maletg della scola transitorica de quels decennis leu, porchan a nus las notizias dil vegl scolast Gion Antoni Soliva de Sedrun (1840—47), che tunan sco suonda.¹⁴

«Dal temps sco sura indicau (1840—47) vegneva ciamau giud scantschala la dumengia avon s. Catrina, che la scola vegni de quei temps entschatta e continuada tochen l'jamna sontga. El medem temps recumandava il Sur plevon de vuler tarmetter ils affons sauns e tafers ded 8 onns vegliadetgna tochen ils de 12 onns inclusiv flissiamain a scola. — Quei daventava aber sut negin stroff e controlla.

Ils anno 40 tochen 45, ch'jeu mavel a scola, deva il Sur Giachen Camenisch, caplon a Sedrun, scola als pigns digl ABC en sia casa privata che Hans Giachen Decurtins posseda uss a Sedrun.¹⁵) — Als auters affons, che savevan ina gada leger, de-

¹² Gedenkschrift, p. 91—97.

¹³ Gedenkschrift, p. 79, 45.

¹⁴ Notizias manuscrettas ella bibl. rom. de Mustér.

¹⁵ Quei era la casa nativa de mia tatta (digl autur de quest studi), Maria Barla Muggli, feglia dil «Muggli Grond».

va il Sur plevon, decan Hetz, scola en sia casa pervenda. A Rueras deva il Sur Beneficiat Venzin scola en quella stiva della casa che soras Monn habiteschan ussa ed a Selva ha il Sur Beneficiat Deplaz dau tochen anno 1850 era en casa pervenda, ton sco saiel. — Daven dils anno 45 tochen ils 49 ha Stiafen Monn d. p. m. dau scola a Sedrun, en sia atgna casa.

Cudischs de scola eran:

1. In sempel ABC.
2. Suenter quel il sempel cudisch dil cuntegn de cuortas fablas e praulas.
3. In cudisch pli volum, cuntenent enqual descripziun della natira ed enqual raquintaziun ord il temps vargau, che vegneva numnaus «il cudisch de steilas», sco era il cud. dil Veder Testament».
4. Il cudisch d'uffeci latin; ed il cudisch de ductrina. En quels vegneva legiu ed enqual caussa empriu a memoria e raquintau.^{15a}

El scriver: concepts negins; mobein exercezis ella calligrafia. A mintga scolar scriveva igl instructor sez sissum in fegl pupi ina lingia e suenter quella haveva il scolar de scriver igl entir fegl schi bein sco'l saveva.

El quen vegneva mussau successivamein las 4 spezias cun special risguard e far quen cun renschs, rizers e bluzchers; mo quei naturalmein, quellas 4 spezias, senza risguard sin quens pratics per la veta. Quen a tgau negin exercezi.

Ariguard las absenzas dils affons de scola, duront il temps de scola, vegneva tenu negina controlla.

La disciplina era empau munglusa malgrad ch'ils affons eran bein sensibil e beinduras empau de scharfs (!) (tazas cun ina gronda e ferma lingiala 3 e 4 en ina gada; star mesas uras enschanuglias cun bratscha aviarta e lu aunc beinduras sin in plèder git).

Duront scola vegneva bein savens scumandau scadin tschint-schar denter ils scolars ed era buca mirar ord il cudisch; per quei intent metteva il scolast secretamein in scolar sco survigi-

^{15a} Pertenent ils divers «cudischs de scola» duvrai per l'instrucziun en nossas scolas romontschas dapi quei temps entochen oz, mira: Dr. G. Deplazes: «Schulbücher im romanischen Rheingebiet» (dissertaziun, Friburg).

lader e tgisader de quels, mo quei tgisader ch'era il bia gia enconuschents als affons de scola, vegneva ord scola hassiaus e persequitaus da tuts affons de scola, en particular de quels che tal tgisava al scolast.

In relavont spert e fliss era tiels scolars gronds che scrivevan sin pupi, quel(!) ch'il scolast metteva giu ils scolars ina ga per meins en rietscha cun nr. 1, 2, 3 ed aschia vinavon, secund sco lur scartiras eran bein ni mal fatgas.»

In scolar de quels onns, dallas uras che Soliva e Bisquolm devan aunc scola a Sedrun, numnadamein Emanuel Deragisch de Bugnei, bab dils dus missionaris caputschins P. Placi e P. Theodosi d. p. m., ha mess per scret las suandontas notizias sur ses onns de scola a Sedrun:¹⁶

«Jeu sundel ius a scola 1851, da 5 onns e vevel aunc en rassa. Ei era gia obligatoric ded ir a scola.¹⁷ Mo buc aunc fixau con ditg e schebein ins stueva far ora intonts onns, mo ira mavan tuts. Scolast era Bisquolm de Disla, prima scolast en tuts graus. Ha stuiu ceder pervia de S., che deva lu scola enta Rueras. Bisquolm deva era scola la s t a d, en casa dil caplon; giu bas en ina stiva habitava el. Cudischs vevan nus igl ABC ed il «cudisch de steilas» per las classas aultas. Avon Bisquolm deva Sur Camenisch scola.¹⁸

C. La scola nova

Cun ils anno 40/50 ha il spert per novas e meglieras scolas era sufflau ed urregiau en nossas vischnauncas sursilvanas. Quei ei oravontut stau il meret della «Societad per ameglieraziun dellas scolas catholicas dil Grischun», fundada 1832.¹⁹

Da gliez temps vegn ei surtut punctuau ch'ins hagi entochen ussa fatg «sgarscheivel pauc pil progress della scola rurala» e che las vischnauncas astgassien entscheiver a seregagliar en

¹⁶ Notizias screttas dal maun da Em. Deragisch, ella bibl. rom. della clausstra de Mustér.

¹⁷ Dapi 1846!

¹⁸ Davart Sur Camenisch, sia premura per la scola e per nossa cultura, mira: Gadola G., Sur G. M. Camenisch (biografia) Glogn 1931, 5 avla annada, p. 74—99.

¹⁹ Quei che pertucca quella, mira: Gedenkschrift, l. c. p. 106 e ss.

quels graus. «Aber tgei ei vegniu faitg per las scolas! confes-
seien sinceramein: nuot, dil tut nuot».²⁰

Quei ei secapescha stravagau! Mo ord quei artechel san ins
prender che Tujetsch veva buc aunc casas de scola, fa quel gie
endamen els ch'ussa ch'il suffel hagi derschiu tontas plontas,
duessien ei patertgar de baghegiar casas de scola cun quellas.
Ils vischinadis duessien dar gratuitamein ils suloms: quei fussi
buca fatg da memia per la scola. A Camischolas duessien ins
ensumma ereger ina casa de scola per l'entira Val.

Mo il far ils emprems pass en quella direcziun veva ried
chezer plaun, perquei dat la gasetta rom. de gliez temps puspei
ina ellas costas:

«T u j e t s c h . . . Era a Tujetsch spetgav'ins in meglier regu-
lamen de scolas, denton par'ei ch'ei seigi vegniu refretg
pia vinavon pleunsiu?!»²¹

Mo cura ch'igl ei tentau e cudizau ditg avunda seglia la che-
cra e quei ei bien, ei quei ch'ins ha vuliu. Perquei secloma ei ussa
tutenina da vusch sonora:

«La vischnaunca de Tujetsch ha ils 30 de Matg (1847) unita-
mein tschentau si in fondo de scola de 11 000 fl., digel indisch
melli. In bi e zun legreivel progress e segiramein mai seudius
ellas annalas tuatschinas suenter la mort dil glorius Pieder
de Pultengia.»²²

In tal progress ei mo staus pusseivels, sch'ins sa e consta-
tescha che la Baselia, q. v. d. en nies cass igl uestg de Cuera, ha
continuau de sustener la scola populara ch'el veva entochen uss
adina promoviu en plaid e fatg. De quei dat il suandont docu-
ment clara e honorifica nova:

«1847, ils 12 d'uost ha igl Ordinat episcopal de Cuera lubiu
de prender dallas Capluttas de Tujetsch sequentas summas per
fundar in fondo per las scolas ruralas:

²⁰ «Nova Gasetta Romontscha», nr. 16 p. 64 (1840), sut: Surselva, Tujetsch.

²¹ «Il Romontsch» (gas. conserv.) 1847, nr. 10, p. 37.

²² «Il Romontsch», 1847, nr. 23.

Caplutta de s. Clau, Tschamut	180 fl.
Caplutta de s. Bistgaun, Giuf	580 fl.
Caplutta de Nossadunna, Zarcuns	860 fl.
Caplutta de s. Giusep, Bugnei	100 fl.
Caplutta de s. Antoni, Surrein	860 fl.
Caplutta de s. Leci, Cavorgia	1300 fl.
	3880 fl. ²³

Ussa che las capluttas dell'entira Val han dau in bien exempel, va ei vinavon cun curascha admirabla; il tschentaner dellas scolas ha priu ina legreibla entschatta:

«Sin Cadruvi (a Sedrun) duei vegnir baghegiau in stupent casament per las scolas de Sedrun. Per treis autras casas de scola, eis ei schon ussa lenna sil plaz. Tujetsch sestauscha pia cun honor vinavon.»²⁴

Dus onns pli tard. Tgei plascher d'astgar annunziar all'entira Surselva: «... Alla giuventetgna auda igl avegnir e sche la vischnaunca (de Tujetsch!) ha dacuort baghegiau... 4 casas de scola et ha presentamein emplojau 3 scolasts, gl'emprim cun ina paga de 350 fl., il secund cun 80 et il tierz cun 50 fl. (ils dus davos mo pigl unviern), sche sa mintgin concluder, ch'ella hagi il dretg quitau pell'educaziun dils affons...»²⁵

Nus riein oz sur de quellas pagas, mo da lezzas uras eran 300 fl. paga per in scolast che deva scola g'entir onn (a Tujetsch quel della scola tudestga) ina raritad. Era 80, resp. 50 renschs, era p a g a u da lezzas uras per 5 meins scola.²⁶

Nus entrein cheu buca pli intensiv en quei che pertegn ils salaris dils «sulmeisters» de gliez temps. — Dapi 1839 dat ei mo pli 8 scolas dadas da caplons sil territori catolic dil cantun Grischun, cun strusch negina paga! — Mo quei havein nus con-

²³ Notizia de P. B. Berther, bibl. rom. della cl. de Mustér.

²⁴ Il Romontsch, nr. 15, p. 58, 1848.

²⁵ Amitg dil Pievel, nr. 13, 27 de mars 1850.

²⁶ Dr. J. Ulrich Maier en sia «Geschichte des bündnerischen Volksschulwesens in der ersten Hälfte des 19. Jhs.», scriva p. 107: «... ja die Gemeinde Tavetsch, die in Schul- Strassen- u. Forstwesen den übrigen Gemeinden als Muster aufgestellt werden kann, gibt ihrem Lehrer einen Gehalt (1852) von 300 fl. nebst Wohnung und Heizung!»

statau, che las pagas de scolast creschan pl a u n, mo tuttina crescher creschan ei ad incontin.²⁷

Quei ch'interessescha nus dapli, ei la situaziun della scola sco ell'era leu ils anno 1849/50, nua ch'ei ha dau la gronda midada e l'entschatta dil grond progress. Davard lezs fatgs possedein nus in rapport official stampau (1849/50)²⁸ che porscha in'interessanta investa el scolaesser della vischnaunca de Tujetsch. Quei ualti exact rapport tuna nuota aschi mal:

«Nr. 252 Tujetsch-Sedrun

Circuit de scola catolic. Cun ils uclauns ed uclivas: Gonda, Salins, Camischolas, Zarcuns, Surrein e Bugnei.

Local de scola: in agen, niev e cuntenteivel.

Cussegl de scola: Per tut las fracziuns de scola della vischnaunca politica de Tujetsch che consista ord 8 commembers; il plevon dil liug a Sedrun ei president ord uffeci.

Fondo de scola: Per l'entira vischnaunca politica fl. 2400 en capitals hipotecars, dils quals ina part ein aunc uni cul fondo de caplania; ei exista neginas ordinaziuns legalas ariguard igl augment dil fondo, encuntercomi ei priu en egl in'augmentaziun sin outra via.

Scola d'unviern: Da s. Martin entochen Pastgas; 36 uras ad jamna. Obligaziun d'ira a scola: Quella entscheiva cun 6 onns; finizium de scola tenor veglia.

Remarca: Anno 1847 ei la vischnaunca vegnida premiada dal cuss. d'educaziun cun in premi de 400 fl. per lur fundaziun dil fondo de scola de fl. 2000.

Nr. 253 Tujetsch-Cavorgia.

Cuminonza de scola Cavorgia cun l'ucliva Cavorgia sura. Affons obligai ded ir a scola: 18 en ina scola cun classas.

Local de scola: in agen, cuntenteivel.

Quei che pertucca ils auters uclauns, mira Tujetsch-Sedrun.

Nr. 254 Tujetsch-Rueras

Cuminonza de scola catolica: El circuit 14.

Affons obligai ded ir a scola: 40 en ina scola cun classas.

²⁷ Gia da lezs onns ugliav'ins mordio cun las pagas de scolast. Mira per ex. la «Nova Gasetta Romontscha», nr. 42, 1861.

²⁸ Zweiter öffentlicher Bericht des Erziehungsrates. Darstellung des Zustandes sämtlicher Gemeindeschulen Graubündens im Jahr 1849 auf 1850. Chur 1850, p. 152/153.

Local de scola: Vegn baghegiau in niev. Il «canzler» (= caplon) tegn scola. Gl'auter mira Sedrun.

Nr. 255 Tujetsch-Selva

Cuminonza de scola catolica: El circuit 14 cun l'ucliva Tschamut.

Affons obligai d'ir a scola: 27, en ina scola cun classas.

Local de scola: Ei vegn baghegiau in niev. Il caplon tegn scola. Gl'auter mira Sedrun.»

Aschia secloma cuortamein il rapport davart la situaziun dellas scolas tuatschinas digl onn 1849/50.

Quei che pertucca denton las finanzas de scola, q. v. d. il progress dils fondos etc., constatein nus in grondius progress enteifer ils suandonts 10, 12 onns, aschia che la scola de vischnaunca tuatschina astga semiserar cun tgeinina ch'igl ei. Quei muossa il sequent:

«Ils fondos de Tujetsch cun 5 scolas»²⁹

«1847 ha la vischnaunca fundau tras arvès ellas

alps e fein a pastg . . . frs. 3 400.—

Premi cantonal pella sura fundaziun . . . frs. 680.—

Priu cun lubientscha episcopala ord la facultad dellas capluttas capitals, che vegnan aunc administrai dals resp. ugaus de quels frs. 6 596.—

Premi cantonal per 3 casas de scola, a Sedrun, Rueras e Cavorgia . . . frs. 425.—

(Camischolas ha uss era in'atgna casa de scola ed a Selva vegn uonn medemamein baghiau ina)

La caplania de Sedrun paga annual alla scola 51 fr., che representa in capital de frs. 1 020.—

En bonis della scola ha il lud. oberkeit resignau sin ina annuala gasteria tiel Signur plev., persunter paga quel annual alla scola 11 fr. 90 cts. in capital de frs. 238.—

1863, Schanè, purtava aschia l'entira facultad frs. 12 279.—

Ultra de quei fondo gieneral ha il vischinadi de Camischolas e Zarcuns mess in'entschatta tier in fondo per lur atgna scola tras ina voluntaria collecta, ch'ha purtau en 393 fr. 63.»

²⁹ Nova Gasetta Romontscha, nr. 11 dils 12 de mars 1863.

Dus onns pli tard han dus uclauns della Val puspei caschun d'augmentar lur fondos specials de scola:

«Premis fixs per casas de scola ne alzament dil fondo ei vegniu partiu ora 5240 frs. . . . denter auter a Selva 400, Camischolas 350 . . .»³⁰

Da quellas uras, che la scola cuzzava buc aschi ditg sco oz e che las absenzas «voluntarias» eran savens grondas, fagevan ins gronda propaganda e cuntonscheva era beinenqual success el senn d'introducir sco supplement d'instrucziun per nossa giuventetgna las schinumadas «scolas de stad» u «scolas de tudestg», las antecessuras de nossas hodiernas scolas realas u secundaras. Era en quels graus era Tujetsch ina vischnaunca exemplarica. Gia 1868 udin nus il sequent en quels fatgs:

«Las novas scolas per la giuventetgna buc obligada pli de frequentar la scola elementara, per las qualas il davos cussegl grond ha decretau in subsidi cantonal, han ils vischinadis de Rueras, Sedrun, Segnas, Mustér-S. Gions e Surrein entschiet a menar en.»³¹

Gest quels onns de quei niev progress dil scolaresser sco tal, prolunghescha il cantun era il temps de scola da 22 sin 24 jamnas³² e diesch onns pli tard ³³ vul el schizun far frequentar nos affons 9 onns la scola elementara, mo cheu encunter han era ils Tuatschins protestau.³⁴

Gest quels onns vegn ei pretendiu pli e pli bia da nos scolasts, mo persunter pretendi il cuss. d'educaziun era in undrei-vel alzament de paga a quels — che plai denton buca pli ch'in ton a nossas vischnauncas sisum la Cadi.³⁵

Quella rabia encunter las «pagunas» de scolast d'avon 90 onns, vegn denton pli e pli quieta e civilisada, aschia che anno 1874, cura ch'il cantun ha puspei alzau las pagas — zun modestas — las vischnauncas han lu buca pli protestau: era ils Tuatschins buc ch'ein schiglioc adina stai ualti casarins . . .³⁶ Nus lessen denton haver remarcau cheu che gia da lezzas uras

³⁰ Nova Gasetta Romontscha 1865, nr. 27.

³¹ Nova Gasetta Romontscha 1868, nr. 48.

³² Nova Gasetta Romontscha 1868, nr. 14.

³³ Gasetta Romontscha 1878, nr. 7.

³⁴ Gasetta Romontscha 1878, nr. 12.

³⁵ Nova Gasetta Romontscha 1863, nr. 43 e Nova G. R. 1863, nr. 49 e 50: «Protesta dellas vischnauncas Mustér, Sumvitg, Tujetsch e Medel.

³⁶ Gas. Rom. 1874, nr. 22 e G. R. nr. 25 dil medem onn.

beinenqual de nos megliers scolasts — survegnend egl jester meglieras pagas — bandunava allura sia vischnaunca e sia patria romontscha per donn de nossas scolas novas, pér da cuort reorganisadas.³⁷

D. Co era e co vegneva la scola dada avon 100 onns?

Quei che pertegn gliez san ins bein dir: En Tujetsch era la scola buca megliera e buca mendra ch'enzanu' auter: denton dependeva ella era sco en auters loghens dals buns e menders scolasts.³⁸ Mo cun quei che Tujetsch ha giu da siu temps ina partida buns scolasts, schein nus suandar cheu las notizias ch'els han relaschau a nus. Aschia raquenta per ex. Placi Bisquolm³⁹ en siu diari, che nus havein per part publicau da siu temps el Glogn.⁴⁰

«Observaziuns sur la scola a Tujetsch 1849/50.

Jeu hai uonn 76 scolars en scola. —

La III. classa exercitescha en ils quens dellas 4 spezias cun zefras numnadas.

La II. classa exercitescha els quens dellas 4 spezias buca numnadas.

La I. classa el quen a tgau e scriver zefras.

Fliss: En scola buca fetg gronds generalmein, bein aber el frequentar la scola: il progress ei de ludar.»

In auter passus raquenta a nus dils examens della scola elementara a Tujetsch: «1852, ils 12 d'avrel examen. — Stau tonta glied, ch'ei ha buca giu plaz en scola: stuevan star on zulèr. — Era dus scolasts de Mustér ein stai presents.»

Buca meins interessant ei quei che pertegn il baghegiar oz casas de scola! Da quella de Sedrun di el (1851):

«Ils 12 de fevrer dat il sulegl per l'emprema ga en stiva de scola ed ella stiva sperasen dallas fenestras sura. Il sulegl va

³⁷ Aschia ha era in oreifer scolast tuatschin bandunau la patria. Leusura raquenta la Gas. Rom. 1867, nr. 18 il sequent: «Gl'avrel (1867) ei miert a Galgenen, cantun Sviz, il giuven scolast J. M. Muggli de Tujetsch, nua ch'el veva dau 3 onns scola cun bien success. Sco la Gasetta de Glaruna scriva, era el leu generalmein stimaus e carezaus sco bien e fideivel instructor e bab de familia.»

³⁸ Pli detagliau davart la scola avon 100 onns, mira nossa lavur: Gedenkschrift, l. c. p. 102 e ss.

³⁹ Gadola, G., Placi Antoni Bisquolm. Glogn 1939, p. 126 e ss.

⁴⁰ Gadola G., Ord il diari d'in scolast de tshels onns. Glogn 1938, p. 4—24.

giu ussa pér allas 4 della sera, q. e. ils 12 d. q. e leva $\frac{3}{4}$ sillas 8 della damaun. En stiva encunter damaun dat il suleagl per l'em-premaga ils 16 de fevrer e stat schon $\frac{1}{4}$ ura il di.»

Diesch onns pli tard ha Tujetsch in scolast de mo 15 onns vegliadetgna, Rudolf Cavelti de Sagogn, canoni residenzial e domcantor de pli tard. Quel ha P. B. Berther giu supplicau 1905 de far aschi bien e scriver sias reminiscenzas de scolast a Sedrun (1860/61). Orda quellas laschel jeu suandar il sequent, tenor notizias manuscrettas da P. B. Berther:

«Entuorn 1860 er'ei aunc gronda munconza de scolasts. Prof. Placi Condrau era inspectur. Cavelti veva fatg la scola primara a Sagogn: Condrau ei vegnius sin inspecziun leu e viu che Cavelti saveva stupent sias caussas e scret igl atun ad el de vegnir a Sedrun e surpender la scola pintga. Ed el ei vegnius a Sedrun sco scolast cun 15 onns, senza negina preparaziun. Plevon Durgiai ha lu presentau Cavelti a Lucas Cavegn e lez ha detg: 'Quel bettan ei dal Drun giû!' — Denton veva lunschentuorn buc in soli scolast quei uorden e quella disciplina sco Cavelti! — Siu salari fuva frs. 120. Nua prender cuost per ch'ei tonschi? Ei han cussegliu ad el ded ir en casa della caplania e far sez il percasa; han mess en in letg e dau in pèr cazzettas ad el. 'Jeu survegnevel fetg bia dals purs' (raubas de cuschinar etc.). Suenters scola metteva Cavelti si scussal e fageva il percasa: pulenta, broda, suppa de frina... Era ils ses tarmettevan si debia da casa. Il mender era che negin lavava siu resti; siu scussal era tschufs e tut stèris dil cut!

Cavelti era staus pladius per la scola pintga, mo ha lu dau la gronda a Sedrun. Vegneva ora fetg bein cul Sur plevon: la sera era el quasi adina si tier lez — per spargnar la cazzola! Alla fin de quei emprem onn de scola ha prof. Pl. Condrau giu detg: 'Cavelti ei ualti nauschs en scola!'

Gl'auter onn va C. scolast a Selva per 150 frs. Leu ha el fatg scola en ina casa sper la caplutta, casa dubla dils Flurins, ella stiva encunter la caplutta: cuschina davos mun e combra de maner cun tgaminada. El stueva era scaldar pegna per la scola — cun caglias strieuna. La sera fuv'el adina si tier P. Sigisbert Monn, um fetg serius, che sunava fetg bein clavier e mus-sava gronda simpatia per la claustra! — Fetg bien fageva la familia Venzin cun el. (Onna Rosa Martina Venzin ha schizun gidau el pli tard a schar studegiar!). — Il secund unviern a Selva

ha ei dau massa neiv. Vegniu giu la lavina de Rusas e Cavelti ha stuiu far tunnels per che ses affons sappien vegnir a scola

A Selva fageva el mai cafe (bueva adina latg mulsch); en-summa pintgas u neginas expensas. El ha tarmess l'entira paga a casa! Perquei veva Lucas Cavegn, commember dil cuss. de scola giu detg: 'Quels tg'on nuét, tarmettan la paja a tgèsa: quels tg'on enzatgei fon se daivets!'

Ils scolasts de Tujetsch mavan adina a conferenza, che veva liug il bia a Mustér ella «Crana». Quei eri dis de biala poesia e de pign cuost. Cafe complet tiella «Veva» per 60 raps e pil «surmeister pign» custav'ei aunc meins!»

Tgei scriva Cavelti dalla scola?

«Leger stuevan mes scolars fetg bia. Buc a bustabiar pli; nus vevan la fibla. Gruppas de plaids; alla fin adina «vianter» e «costas». — Jeu vevel dus differents cudischs de scola cun lien differentas caussas zun capeivlas. Las classas superiuras havevan il cudisch de prof. Pl. Condrau. Il principal era denton la «Bibla», il scriver ed il quen.»⁴¹

Collega e scolast contemporan de Cavelti a Tujetsch fuva avon 100 onns F. C a d e r a s de Ladir. Era quel ha (sin giavisch de P. B. Berther) relaschau interessantas notizias davart la scola tuatschina de gliez temps, notizias che merettan medemamein de vegnir allegadas. Denter auter metta el per scret (1907 ch'el era gia in um vegl):

«Jeu hai entschiet a far scola a Sedrun 1859/60 e teniu ora 14 unviarns. Per tut ils affons hai jeu fatg scola — sch'jeu sbagliel buc — ils 8 davos unviarns; las notizias ch'jeu vevel giu scret da lezzas uras davart la scola a Tujetsch ein barschadas. Sper la scola superiura, fuv'ei ina scola inferiura, tenuta 1859/60

⁴¹ Nb. 1863 igl atun ha Cavelti frequentau il cuors de repetiziun a Cuera ed obteniu l'admissiun. Lu eis el vegnius elegius scolast a Surcasti per 220 frs. plus 20 dil cantun. Staus leu a cuost tier sur Caviezel, dus unviarns. Quei stupent um ha giu gronda influenza sin Cavelti ed ha animau el de studegiar vinavon. Duront las vacanzas ha el pia studegiu latin tier plevon Laim a Lags. Plev. Caviezel ha lu priu in di Cavelti ed ei ius cun el a S. Pieder (Feldkirch) e giu quitau ch'el survegni «costags» el marcau. El ha entschiet cheu cun la II. latina e perfin dau uras privatas ad auters ed aunc fatg la quarta leu. Lu han ils paders gesuits piars leu il gimnasi e salvau ina casa sco scola privata; avon vevan els scola statala. Cavelti fa perquei la V avla el gimnasi dil stadi, la sisavla a Sviz; suenter va el ad Innsbruck cun Simeon, Augustin e pres. Wellinger. Leu ha el studegiu la filosofia; teologia a Cuera e morts lu a Cuera sco domcantor.

da Tumaisch Jacomet: 1861/62 da Rud. Cavelti, ussa canoni a Cuera; 1862/65 da Lucas Cavegn de Rueras. Suenter vegneva teniu a Sedrun sper la scola elementara ina scola tudestga per tgi che leva, mo quella era buca obligatorica. Quell'ei vegnida tenuta da scolast Soliva e dals caplons Sur Casanova e Sur Tuor. Avon che jeu vegni a Sedrun veva Soliva quella scola e suenter mei scolasta Deplazes. — Jeu hai entschiet a far scola a Sedrun cun 200 frs. . . . l'aulta paga de quei temps. La mesadad, 100 frs., pagavel jeu pil cuost. Suenter han ins lu, empau per onn, alzau entochen sin 300 frs.

Malcontentientscha regeva a Tujetsch, cura che jeu sundel vegnius leu, pervia dils fondos de scola, ils quals la vischnaunca veva priu e pagava als divers vischinadis, tenor scolas e diember d'affons; e quei ei era stau il motiv de duas scolas a Sedrun. Camischolas ha eregiu ina scola mo per buca stuer schar vegnir ora a Sedrun e collectau per in agen fondo de scola etc.

Sgr. B e r n h a r d, pres. dil cuss. d'educaziun de lu, ha cun caschun ch'el haveva visitau la scola claustrala, era visitau las scolas de Sedrun e dau a quellas grond laud, cunzun alla romontscha, specialmein el quen. —

Diesch onns (unviarns) hai jeu, ultra della scola dil di, era dau scola la sera, a pigns e gronds. —

Da quei temps schavan ins buca scriver cun plemas d'itschal! Dallas 12 all'ina vevel jeu adina de tagliar ora plemas. Ins haveva lu era negins carnets de quen. Mintga damaun avon scola stuevel jeu scriver quels sin las tablas grondas per mintga classa. Havevel perquei mez componiu pensums per mintga classa. Hai fatg biaras translaziuns per auters scolasts, che savevan buca tudestg, e quasi mintg'onni purtau in referat sin ina u l'otra conferenza scolastica. Visitavel era bugen las scolas dils auters scolasts»⁴²

La sgra. Maria Caplazi che ha dau scola 10 onns suenter Caderas, ha medemamein relaschau ina partida interessantas

⁴² Interessantas ein era las sequentas notizias davart ses inspecturs: «miu emprem inspectur ei stau prof. Condrau, staus miu prof. a Mustér; suenter sur canoni Huonder, medemamein miu prof. a Mustér ed era il Sur Maurus Desax, plevon a Sedrun de quei temps e lu Gion Mathias Pfister de Schlans, staus miu scolar a Schlans, nua ch'jeu hai entschiet a far scola. (Notizias manuscretas transmessa a P. B. B. per la bibl. r. Mustér).

notizias davart las scolas de Tujetsch che merettan de vegnir risguardadas. Ella relata denter auter:⁴³

«Da 1873—74 entochen 1879/80, 7 unviarns, hai jeu fatg scola a Sedrun; igl unviern 81 a Camischolas, sperond che lezza pli leva lavur cun 23 scolars, seigi pli favoreivla a mia sanadad. Il diember de scolars a Sedrun variava denter 50—60; in onn 61 ed in onn 48, reparti sin 7 classas. L'instrucziun ed educaziun de quels carezai affons cun aschi prompta obedientscha e sutmissiun, zun attaschai e della pli buna veglia enten suandar admoniziuns, cussegls e giavischs, era miu grond legherment. Favori intragliauter cun talents mesauns, han ei levgiau mia lavur, gidau suenter mia inhabilitad entras ualti general buna diligenza, premurada activitad en scola ed a casa. La pli gronda indulgenza e toleranza han tuts cars, buntadeivels cooperaturs della scola demussau a mias biaras munconzas e mendas. —

Igl emprem onn hai jeu giu 400 frs. pagaglia, ils quater suandonts 500 frs. ed ils dus davos onns aunc habitaziun e lenna tiels 500 frs. Il local de scola era en casa de caplania; per la numerusa populaziun ina stiva bassa, pintga e stgira. Laschond il lud. cussegl d'educaziun mesirar in onn ils locals de scola e prescrivend el 4,5 qm³ plaz per affon, ha ei resultau ch'ils mes vevan mo 0,8 qm³ plaz. —

Miu antecessur ei sgr. scolast Caderas de Ladir staus, miu successur sgr. scolast Capeder, vivon a Camischolas. Sch'jeu seregordel endretg, ha era Camischolas pagau mia lavur cun 430 frs. Lezs affons, meins occupai a casa, han demussau cun pintga excepziun ina nunstunclenteivla activitad e diligenza. —

A Cavorgia hai jeu fatg scola ils treis unviarns 1898/99 e 1900 cun 8, 7, 6 scolars pulit talentai e zun diligents, mo pauc sviluppai, per gl'auter denton oreifer buns affons. —»

Propi rars ed interessants ei in eveniment de scola d'avon 80 onns, che nossa scolasta Caplazi raquenta en sias reminiscenzas:

«Cert, ei ha dau en tuts onns bia anecdotes de rir, mo sai jeu oz buca pli seregurdar de tuttas aschibein e co ellas ein seconstituidas. — D'ina scheivrila recreaziun sai jeu far menziun Havend il lud. cuss. de scola, sco era buns geniturs lubiu in comunabel divertiment, havein nus seprofitau de quella lubientscha per gliendisdis-tscheiver. Suenter messa ein tuts scolars vegni en scola, per spitgar ils associats de scheiver: rev.

sgrs. farer Desax e caplon Sur Augustin, cuss. de scola, plirs babs e pres. communal L. Jacumeth. Cantau ina canzun sil plaz, ei la compagnia semessa sin viadi a Rueras, cantond e giubilond e menada dils dus pli pigns scolars sco capitani e portabandiera. A Rueras essan nus sereuni en baselgia, cantau ina canzun. Sin nies retuorn fatg il medem a Zarcuns ed a Camischolas. Ils vischins de scadin liug ein separticipai de quella affonila legria, sepostond sin fenestra, sper via per veser ed udir la legra societad. Arrivai a Sedrun circa allas 12, han 2—3 siets de buis beneventau la cumpignia. Spir appetit essan nus i ella Cruna per satisfacer a quel cun in bien refrestg. Duront quel han ils affons sedivertiu cun cantar e declamar. In pulit diember de vischins formavan igl auditori. Memia gleiti eis ei stau sera, e la legra societad ha stuiu sesparter e sespatitschar...»

«In onn hai jeu giu in principiant, paupers de talent, e quel hai jeu ditg buca saviu perschader de far scriver — ord spir buna fei. Aschigleiti che jeu bandunavel el, metteva el greffel e tabla d'in maun, mo steva tut ruasseivels e quiets. Dumandond pertgei el scrivi buc, ei la risposta stada: «Jeu stù far scu la sulmeistra: lezza scriva era bétg!»⁴⁴

E. Scolas e scolasts dils differents vischinadis della Val Tujetsch

Suenter de quei che nus havein purschii in cuort maletg della scola v e d ra, sco era della n o v a (d'avon circa 100 onns), in maletg co ell'ei sesviluppada e tgei che curreva a passava en scola, lein nus uss aunc dar ina cuorta survesta dellas scolas e dils scolasts de scadin vischinadi della Val.

I. Las scolas ed ils scolasts de Sedrun

Las casas de scola entochen 1850

Avon 1800 ei la scola de Sedrun, ch'era quella per Sedrun, Camischolas, Salins, Gonda, Bugnei, Surrein e Cavorgia, vegni-

⁴³ Era las notizias de scolasta Maria Caplazi, ha P. B. B. ugliau de far scriver l'autura.

⁴⁴ Quella cuorta memoria de sgra. scolasta Maria Caplazi, ei vegnida scretta ils 24 de december 1901.

da dada en casa pervenda; gl'emprem dals plevons e suenter dals caplons, dals davos entochen 1850 circa. Essend il diember dils scolars carschius dapi 1800, fagevan ins certs onns era scola en stivas pli grondas de casas privatas, sco per ex. en «tgèsa alva» ed oragiu en «tgèsa dals Monns»⁴⁵ Dapi 1800 devan buc adina mo caplons e plevons scola a Sedrun. Avon 1850 — suenter han ils plevons e caplons buca pli dau scola — vegnan numnai sco scolasts de Sedrun: Duri Monn de Sedrun, Str. Tumaisch Beer de Camischolas e Stiafen Monn de Sedrun.⁴⁶ Il dacos caplon che ha dau scola a Sedrun ei stau il zun meriteivel sur G. M. Camenisch.⁴⁷

Davart las casas de scola de Sedrun relatescha igl enconuschent original, scolast Giusep Steiner, en sias notizias remessas da sias uras els mauns de P. B. Berther:

«L'emprema casa de scola de Sedrun ei vegnida baghiada 1848/50. Sia fatschada mira encunter il hotel della Cruna. Quella era casa de scola e caplania. Gronds tschalers per caplon e lennas

La stiva gronda de scola ei dal maun encunter sera, gronda e spaziusa, mo baul stgir la sera e tard clar la damaun; ella ei era memi bassa ed aschia en plirs graus malemperneivla. L'autra stiva (scola pintga), ha, pon ins dir, negin sulegl. En quella devan ins ils davos onns «scola tudestga».⁴⁸ Era il pres. de vischnaunca veva cheu siu local uffical. Quella emprema casa de scola ei vegnida duvrada entochen 1886, e lu ei la nova vegnida baghegiada a Sontget-Dulezi, ch'ei endretg (oz buca pli, sco bia Tuatschins manegian cun buna raschun! Igl autur). — En quella ha mintga scolast sia stiva privata.»

Dau scola a Sedrun han ils suandonts scolasts:

Scola gronda (entochen 1859 la suletta)

Avon 1850:

Sur decan Hitz
Str. Tumaisch Beer
Sur G. M. Camenisch

⁴⁵ Notizia tenor la tradiziun d'umens vegls de Tujetsch.

⁴⁶ Notizia da P. Berther.

⁴⁷ Mira: Gadola G., Sur Giusep Maria Camenisch, Glogn 1931, p. 126 e ss.

⁴⁸ Cheu fa el aunc la remarca: «Gl'emprem ei la scola tudestga vegnida fatga per treis onns da sur caplon G. Gieri Tuor.»

1850-1854 Placi Antoni Bisquolm (stad ed unviern)
 1854-1859 Gion Ant. Soliva
 1859-1873 Fidel Caderas
 1873-1880 Onna Maria Caplazi
 1880-1887 Anselm Capeder
 1887-1891 Baseli Hosang
 1891-1894 Gion B. Venzin (Raveras-Mustér)
 1894-1899 Gion Antoni Deragisch
 1899-1907 Anselm Capeder, Mustér
 1907-1909 Gion B. Durschei (Segnes-Mustér)
 1909- ? Eusebius Cavegn, Breil
 1913-1917 Paul Livers de Breil
 1917-1920 Tumaisch Venzin de Selva (l'empremaga)

Cun igl unviern 1920/21 han ins ranschau en aunc ina tiarza scola a Sedrun ch'ins ha mess suttetg ella medema casa de scola sco tschellas duas a Sontget-Dulezi.

1920-1923 Tumaisch Venzin de Selva (scola gronda)
 1920-1923 Scolast Bass de Compadials (scola mesauna)
 1923-1925 Tumaisch Venzin (scola gronda)
 1925-1929 Gion Mihel Peder de Selva
 1929-1931 Anton Hendri de Cavorgia
 1931-1956 Toni Hendri, Sedrun (scola gronda u mesauna)
 1945-1956 Teofil Schmed, Sedrun (scola gronda)
 1941-1945 Felici Hendri, Cavorgia (scola mesauna)
 1949-1956 Ludovic Hendri, Sedrun (scola reala)

La scola pintga de Sedrun han dau:

Avon 1859:

Sur Martin Camenisch
 Stiafan Monn
 1859-1861 Tumaisch Jacomet
 1861-1862 Rudolf Cavelti
 1862-1864 Lucas Cavegn
 Suenters: Stiafan Schmed
 » Gion Ant. Soliva
 1897/98 Giachen Antoni Pally
 1898/99 Anselm Capeder
 1899-1903 Giachen Camartin
 1903-1904 Gion Benedetg Derungs

1904-1909 Eusebius Cavegn
 1909/10 Duri Riedi (vegnius malsauns e cun igl 1 de fevrer) =
 1910 Scolast Stivet de Breil
 1910-1913 (?) Giachen Antoni Pally de Camischolas-Disla
 1913-1929 Gion Antoni Schmed de Cavorgia
 1929-1956 Tumaisch Venzin de Selva-Sedrun
 La scola tudestga, pli tard (dapi 1908) la scola reala han dau:
 Avon 1868: Gion Antoni Soliva
 1868-1870 Sur Casanova Anton
 1870-1873 Sur Gieri Tuor
 1884-1889 Josef Schuoler, Danis
 1874-1875 Gion Antoni Soliva
 1889-1890 Stiafan Schmed, Sedrun

Suenten, entochen 1908, che la scola ei vegnida eregida?
 Scola reala della Val Tujetsch:

1908-1915 Hans Giachen Decurtins-Agosti, Sedrun
 1915-1918 Benedetg Bundi, Surrein
 1918-1920 Albert Cadalbert, Rueun
 1920-1944 Sep Modest Nay, Danis
 1944-1956 Ludivic Hendri-Venzin
 1949-1956 Vigeli Berther, Camischolas

Dapi 1949 ha la Val Tujetsch dus scolast secundars per sia scola «tudestga», che vegn dada per tuts a Camischolas.

2. La scola de Rueras

Essend che Rueras ha — suenter Sedrun — las pli veglias novas d'ina scola, surseglin nus perinaga Camischolas che vegness ual suenter Sedrun vegnend dalla Val en . . . Cul temps ha ei semussau che la baselgia e la scola a Sedrun persulas eran buca sufficientas per la pastoraziun ed educaziun dell'entira Val. Perquei han ins era baghegiu a Rueras ina baselgia ch'ei vegnida consecrada dagl uestg de Cuera 1491 ils 4 de december.⁴⁹

Havend quella baselgia all'entschatta il character de filiala de Sedrun, eis ei ualti probabel aschia ch'il gidonter dil sur plevon de Sedrun deva era scola a Rueras.

⁴⁹ P. B. Berther, Baselgias, capluttas e spiritaliaesser de Tujetsch, p. 16 e ss.

Dapi 1643, che Rueras vegn alzau ad ina «caplania de scola cul caplon el liug», ei quei caussa franca. Aschia plaida per ex. in document de 1677 pertenenent Rueras e la scola de leu:

«Auf den 15 Tag Augusti Anno 1677 ist alhier notiert Mit tags: Pacten und Conditionen wie mañ einen Caplon aufnimmt zu St. Jakob. . . . Zum Triten, **allen Werktagen ohne kein Beschwerrnuss oder Lohn 2 Mallen zum Tag Schul halten. . . .** Dies bekehrn ich Ludwig Jagmet mit meiner eigener Handt.»⁵⁰

Tschien onns pli tard stat ei aunc adina presapauc tuttina pertuccont l'obligaziun de far scola a Rueras, sco in auter document de 1765 plaida:

«Decretum novum: Betreffend die Schuldigkeit eines jeweiligen Herrn Kaplans alljährlich an gewöhnliche Zeit schul zu halten, hat es nun eine unwidersprechliche richtigkeit, nachdem die löbliche Nachbarschaft sambt die Nachbarn von Giuff⁵¹ durch einhähliche bemehrung sich declariert u. verobligiert hinfüro auf jeden feyerstatt⁵² ein beyführende Gutte⁵³ Holzfueder oder anstatt jenes 5 batzen aufgelegt zu haben. Dieser beyderseits verbündete Vertrag ist gleichfalls von unsern Hochwürdigsten Ordinariat gnädiglich bestetiget worden, und zugleich verordnet, es solle alhier zur aller richtschnur fleissigt eingeschrieben werden. So geschechen den 17ten April. Anno 1765. — Per me Jacobum Antonium de Gonda, Secretarium Capituli, ac loci Paroch.»⁵⁴

En ina brev dils 20 d'uost 1804, scretta agl uestg de Cuera dal «statthalter Ulrich Venzin Deputierte und Johannes Gieriet Landa. Deputierte», supplicheschan els ch'igl uestg duessi dar uorden ch'il caplon legi mintgadi messa a Rueras. . . . **«und das der Capellan in winterzeit kein anlas habe die schuol zu unterlassen, und also die jugend mehr unterwiesen werde. . . .»**

Mgr. uestg ha correspondiu al giavisch dils de Rueras, tenor brev de sur plév. Jos. Schmidt,⁵⁵ e concernent «officia genera-

⁵⁰ Urbari de Rueras.

⁵¹ Giuf dumbrava aunc 1768 5 fiugs cun 22 persunas. 1805 ei il davos habitont de Giuf, Tschimun Decurtins, il basat digl autur de quest studi, setratgs a Rueras.

⁵² feyerstatt = fiug, casada.

⁵³ Gutte, v. d. ina v a u l t a.

⁵⁴ Urbari de Rueras, p. 12.

⁵⁵ Chur, den 4. Jäner 1806.

lia» duegien era ils de Selva guder quei privilegi, sinaquei che «die Schul nicht zu oft versäumt werden müsste».

Anno 1811 havein nus puspei novas, ch'il beneficiat (caplon de R.) hagi de far scola, ni d'haver quitau che zatgi fetschi:

«... Doch soll die Gemeinde ... falls kein Caplan daselbst wäre, um einen anderen Schulmeister umzusehen gehalten werden. — Chur, den 23 April 1811 — Carl Rudolph de Buol. Episc. Cur. ⁵⁶

Cul temps mav'ei lu tuttina buca pli de pagar il caplon mo cun «vaultas lenna», perquei capin nus il suandont conclus, che fa honor als de Rueras:

«Igl onn 1837 ils 19 de Mars a Rueras ha in ludeivel Vischinadi en Preschientscha de sgr. Farrer, et Caplon concludiu unittameing de far aung per 6 onns, chan de vegnir igl Uffeci de Caluster en Roda et aplicar il vanzament del Intrada vid la Scola u wid Bageigs ne Cudischs, ne salari dil Schulmeister, suenter sco ina Commissiun traj ora dil Vischinadi afla per bien, la quala dei ses Projects a quel metter avon a sco'l Vischinadi aprobescha dei el ver valur, tonaton adina per Nez della Scola. — Christ Venzin p. t. Gierau». ⁵⁷

Tgei savein nus aunc dalla scola veglia de Rueras? Ton ei segir che quella vegneva dada dall'entschatta enneu en casas e stivas privatas. Dal temps avon che la casa de scola vegni baghiada a Rueras (1850), enderschin nus las suandontas notizias ord la «cronica de Rueras», ⁵⁸ quei che pertucca la scola veglia:

«Dapi da vegl enneu ha la scola de Rueras entschiet sut sur Vig. Venzin. Quel ei staus caplon a Rueras varga 40 onns. Gl'unviern devi el scola sut la medema taxa de 30 renschs (51 frs.). Quei sur caplon ha baghiau la casa sper baselgia, ch'auda a Gion Mathias Monn. El hagi baghiau quella per spargnar la Jenna (leugiu duvrava el duas pegas), la quala el procurava sez. Ils vischins stuevan dar ina vaulta lenna ni miez rensch. — En quella hagi el dau biars onns scola. Ei vegneva mussau empau de leger e scriver ed il quen; las 4 spezias. Allas buobas vegnev' ei mussau plitost mo de leger. Ils davos onns, nua ch'el era ve-

⁵⁶ Ord Decretum novum, p. 14.

⁵⁷ Mira: urbari de Rueras.

⁵⁸ «Cronica de Rueras» scretta da Giachen Antoni Venzin de Rueras, sin fundament della tradiziun della fin dil 18 avel tschentaner. (G. Venzin ei morts 1918).

gnius empau fleivels, ha Gion Fidel Berther (cantadur) surpriu de dar scola. Quel mussavi de scriver ils bustabs gronds avon ch'ils pigns. Il Sur decan Hetz hagi ina gada visitau la scola sut quel ed hagi detg ch'ins stoppi mussar ils pigns avon ils gronds. — Suenten ha assistent Muggli fatg scola in unviern en la stiva de Gion Ludovic Pally (nossa casa, stiva dadens). Suenten ha P. Martin Andreoli fatg la scola en la casa pervenda aschiditg ch'el ei staus caplon leu; e lura Sur Lorenz Riedi, era en casa pervenda, e siu vegnentsuenten ei stau Sur Bistgaun Beer. La taxa della paga era da quels sura scolasts (caplons) 80 renschs, entochen 1850»

Cun anno 1850 ha la scola de Rueras cun sias stivas ambulontas priu ina fin, essend ch'il vischinadi ha baghegiu sia emprema casa nova de scola. Entochen 1910/11 ha la gronda stiva de quella, il stebli e la cumadeivla cuschina bastau per scolast e scholars. Anno 1910/11 ha Rueras survegniu duas scolas, scola pintga e scola gronda (avon existeva adina mo ina). La scola pintga ha puspei stuiu viandar, eis ella gie vegnida tenuta en casa de Sep Maria Giger, stiva dadens: la scola gronda en casa de scola-veglia.

1911, primavera e stad, han ins alzau domisduas alzadas della casa de scola, fatg en finiastras novas e ranschau en per duas scolas sigl unviern 1911/12. Il spitg della casa ha survegniu in'atgna curiosa fuorma, che fa disparer la casa — ed era il tetg de stuorz demuossa ch'ils eregiders de lu vevien absolut negin senn estetic!⁵⁹

Cheu suondi per perpetna memoria il rodel dils scolasts che han instruiu ed educau a Rueras dapi ils davos 150 onns, aschilunsch sco nus havein saviu constatar quels:

Dapi il 17 avel s. ils rev. sur caplons; allura quel che ha teniu ora il pli ditg sco caplon e scolast:

⁵⁹ Scola han ils de Rueras mo saviu mantener purtond els sez gronds sacrificis; pli tard era cun subsidis: Aschia legin nus per ex.: «Anno 1861, ils 19 de Marz hal vischinadi, en preschientscha da mei Suttascet, legiu ora il Giachen Maculin per 2 onns caluster, cun la paga da 104 frs., digiel tschien e quater francs per onn, cun la Condiziun ch'el laschi tut lautra entrada della Calustria agli vischinadi, e quei tut per aplicar tier il Benefeci della Scola, e tier nuot auter, e ch'el, Giachen, stoppi lu orda quei pagar nuot, ni Spenda, ner enzitgei auter, sonder el hagi de trer il sura 104 frs. blut, per siu survetsch. — Vigilius Venzin, caplon». (v. Urbari de Rueras).

R. D. Vigeli Venzin (40 onns)
 Duri Monn de Sedrun, en casa pervenda
 Gion Fidel Berther de Rueras, en casa Giachen Ant. Venzin
 Gion Rest Muggli⁶⁰ de Rueras, en casa de Sep Lur. Venzin
 1844/46 R. P. Martin Andreoli, caplon
 1846/47 Vincens Cyprian Andreoli, Mustér (siu frar, de P. M.)
 1847/48 R. D. Giachen Lurenz Riedi, caplon
 1848-1850 Gion Battesta Bisquolm, Sumvitg
 1850-1854 Gion Antoni Soliva, Sedrun
 1854-1855 Leci Berther, Disla
 1855-1856 Stiafen Beer, Sedrun (entochen Daniev)
 1856-1857 Michel Simonett, Disla
 1857-1864 Vigeli Giusep Riedi, M-Medel (maridaus a Segnes)
 1864-1865 Sep Fidel Berther, Mompé-Tujetsch
 1865-1867 Sep Bigliel, Mompé-Tujetsch
 1867 († 23. XII.) Anton Schmed, Mompé-Medel
 1868-1869 Sep Bigliel, Mompé-Tujetsch
 1869-1882 Maria Barla Pally, Rueras (scolasta d. P. B. Berther!)
 1882-1884 Gion Battesta Derungs, Breil
 1884-1887 Baseli Hosang, Segnes
 1887-1889 Stiafan Schmed, Sedrun
 1890-1898 Anselm Capeder, Mustér-Rueras
 1899-1903 Giachen Antoni Pally, Camischolas
 1904-1910 Aluis Venzin, Platta-Medel

Cun igl unviern 1910/11 ha Rueras obteniu duas scolas:
 «scola pintga» e «scola gronda».

Scola pintga han dau:

1910-1913 Augustin Schuoler, Compadials
 1913-1914 Jos. Ant. Muoth, Breil
 1914-1917 Placi Sig. Giger, Curaglia
 1917-1922 Bistgaun Fidel Cathomen, Dardin

Scola gronda han dau:

1911-1913 Aluis Venzin, Platta-Medel
 1913-1914 Silvester Simeon, Lonsch

⁶⁰ Silsunter ei G. R. Muggli vegnius elegius secretari della canzlia cantonala a Cuera e morts leu il fevver 1860.

1914-1917 Jos. Ant. Muoth, Breil
1917-1920 Barclamiu Coray, Lags
1920-1922 Lurenz Casutt, Falera

Cun 1922/23 puspei mo ina scola

1922-1923 Leci Coray, Lags
1923-1925 Giusep Cavegn de Surcuolm
1925-1929 Barclamiu Peder de Selva

Cun 1929/30 ha Rueras puspei survegniu duas scolas, essend ch'il diember de scolars era carschius per in bionton ed ins haveva buca plaz pli mo en in local.

Scolasts della scola pintga:

1929/1938 Gion Mihel Peder de Selva
1938-1939 Giuanin Bundi, Trun
1939-1956 Giusep Gieriet, Tujetsch

Scolasts della scola gronda:

1929-1938 Barclamiu Peder de Selva
1938-1950 Gion Mihel Peder de Selva
1950-1956 Leci Jacomet, Surrein-Tujetsch

La scola dil vischinadi de Camischolas

Tenor in tschuppel interessantas notizias de P. Baseli Berther p. m., savein nus relatar il suandont davart la scola e la casa de scola a Camischolas:

La casa de scola de Camischolas ei vegnida baghegiada dals vischins 1862. Avon vegnev'ei dau scola en casas privatas. Aschia raquintava per ex. scolast Mihel Maissen de Mustér-Quoz ch'el hagi fatg scola leu en casa de Lorenz Jacomet (odem il vitg sur via) en la stiva dadens, encunter la baselgia.

Cura han ins ensumma entschiet a dar scola a Camischolas? Co ei il fondo vegnius mess e cura? Quei ei damondas, sin las qualas ins sa buca dar in'exacta risposta.

Era Zarcuns vischinava cun Camischolas en fatgs de scola, q. v. d. tarmatteva leu ses affons de scola, buc a Rueras e buc a Sedrun.

«Sco auters vitgs della vallada, ha Camischolas giu sia scola ditg avon ch'ina casa de scola vegni baghegiada. Vischins che eran stai empau naven a scola, ni che savevan in tec dapli ch'ils auters, sedevan sez neu ed instruevan temps d'unviern

ils affons dil vitg. Aschia ha per ex. Str. Tumaisch Beer, in capavel e rutinau vischin che haveva giu studegiau tiels gesuits a Brig, dau plirs unviarns scola en casa d'Ignazi Beer sper caplutta. Aschia era in onn Gion Andriu Berther ella medema casa. Plaun a plaun suondan lu reguladamein scolasts e scolastas cun admissiun e patenta.»⁶¹

Quella scola dils «rehuns de Camischolas e Zarcuns» ha priu sia entschatta entuorn 1845 e stuiu tschessar 1892. Quei onn e silsuenter han ils affons de Camischolas e Zarcuns stuiu ir a Sedrun a scola. Aschia eis ei vegniu concludiu sin vischnaunca. Probabel perquei ch'ei era paucs affons en quels dus vischinadis, e per spargnar in scolast alla vischnaunca, suenter de quei ch'ella sezza sto pagar ils scolasts e forse era perquei che la scola nova a Sedrun (baghiada 1886) era ussa pli demaneivel (Sontget-Dulezi) de Camischolas. — In recuors dils vischins de Camischolas tiel Cussegl Pign ei vegnius renviaus.⁶²

Il fondo privat della scola de Camischolas vegn ussa administraus dal cusseglier de scola de quei vischinadi ed il tscheins vegn mintgamai daus en cassa de vischnaunca. Quelluisa ston era tschels vischinadis far cun lur fondo privat. — Da 1908 enneu survescha la casa de scola de Camischolas sco local per la scola reala dell'entira vischnaunca.

Concernent ils scolasts, che han dau scola a Camischolas, savein nus numnar ils suandonts:

Da 1850 circa entochen 1859: Str. Tumaisch Beer, plirs onns.

Gion Andriu Berther de Camischolas, in onn.

1859-1862 Mihel Antoni Maissen, Mustér-Quoz, 3 onns, en casa odem il vitg en stiva dadens encunter la baselgia.

1863-1866 Josef Steiner, Compadials, εμπrem scolast ella scola nova, baghegiada 1862. — 4 unviarns.

1866-1868 Elisabeth Huonder, Mustér-Disla, 2 onns; paga 350.— frs.

1868-1869 Duri Riedi, Rueras, in onn.

⁶¹ P. Baseli Berther, A Camischollas. Noticias cultur-historicas ord la Vall Tujetsch. (1917) p. 6/7.

⁶² Gasetta Rom. 1891, nr. 43: «Tenor ordinaziun dil Cussegl d'educaziun vegn la scola de Camischollas muort sia pintga frequenza unida cun quella de Sedrun, che survegn cheutras 2 scolasts, in per la scola inferiura ed in per la scola superiura.» — Plinavon mira: Gasetta Rom. 1891, nr. 44: «Silla ferma opposiziun della beinstonta fracziun Camischollas...»

- 1869-1870 Vigeli Giusep Berther, Camischolas, cun ina paga de 150.— frs.
- 1870-1872 Rosa Berther, Selva, 2 onns.
- 1873-1875 Sigisbert Monn, Mustér-S. Gions, paga frs. 240.—.
- 1875-1876 Maria Ursula Desax, Mustér-Gonda. Ha dau scola mo entochen Nadal, epi ida culla brocca.
- 1876-1880 Anselm Capeder, Mustér-Rueras, 4 onns.
- 1880-1881 Onna Maria Caplazi, Surrein-Sumvitg, in onn, 23 scholars — paga 430 frs.
- 1881-1891 Sigisbert Monn, S. Gions, per la secundaga, cun ina paga de frs. 430.— (paga minimala dil cantun), 11 onns in suenter l'auter. Sigisbert Monn fuss turnaus bugen, sche la scola havess cuzzau vinavon. El era fetg cuntents cun affons e geniturs. — Dapi 1891 entochen 1908 ha giu liug negina scola pli a Camischolas, mo naven de gliez onn (1908) entochen oz, ei la scola reala vegnida eregida ella medema casetta. Sur de lezza havein nus gia scret cheu sura

Scola e scolasts de Selva

Dapi ch'ils de Selva han giu baselgia e caplon, han els secapecha era giu scola pils relativamein paucs scholars de Selva e Tschamut. La baselgia veglia ei vegnida consecrada 1630 da Giusep Mohr, uestg de Cuera.

Dapi lu (1630) entochen la mort de Sur Gion Giusep Deplaz (* 1818, † 1859), han ils de Selva giu buca meins che 32 caplons-scolasts, e la scola de quels dus pli aulttschentai uclauns della Val Tujetsch, vegn nuota ad esser stada mendra che quella dils auters vischinadis tuatschins.

Sco quei ch'ei deva buns e menders onns de truffels, dev'ei era buns e menders de scholars. E zaco empau pli originala stueva quella scola de Selva esser avon 100 onns, raquenta tuttina la tradiziun che «Sur Deplaz fagievi scola a Selva en stiva della casa pervenda, e ch'el schevi enqualga als affons de Selva: 'Vus haveis en truffels' (enstagl tschurvi) ed als de Tschamut: 'e vus palletschas'. Il pli savens schevi el «dir si» ils bustabs. — Gaudios Riedi, tat de Culastia Gamma (= funitgasa de sur canoni Darms a Breil) haveva tagliau ora ils bustabs sin ina

palutta de lenn e sin scorsas pegn pils scolars) ch'els savevan prender en scola e per mauns de quellas emprender igl ABC.⁶³

1864 ha la scola de Selva survegniu 400 frs. dal cantun per la casa de scola ni per igl alzament dil fondo de quella.⁶⁴ Anno 1919 ei la casa nova de scola vegnida baghegiada a Sutcrestas (denter Selva e Tschamut)⁶⁵

Ils emprems scolasts buca caplons dapi 1859, ein stai a Selva: Balzer Anton Curschellas de Surrein-Tujetsch, circa dus onns;

Gion Paul Riedi de Tschamut, era circa dus onns.

G. Batt. Mätuët de Compadias, mo in onn (120 frs. paga).

Monn (N. N.?) de Compadias, in onn.

Gregori Capeder de Curaglia-Medel (nevs de P. Gregori) 2—3 onns.

Stiafan Albin de Mumpé-Medel.

Giachen Benedetg Venzin ded Acla-Medel, 1918/19.⁶⁶

Silvester Simeon de Lonsch (forsa 1920/21).

Eusebi Cavegn de Breil 1924/25 († 1956 il davos d'avrel).

Maria Ursula Cavegn de Rueras, 1929/33.

Josef Derungs, Camuns 1933/34.

Josef Gieriet, Tujetsch, 1934/39.

Gieri Cavegn, Breil, 1939/43.

Hendri Ludivic, Tujetsch 1943/44.

Berther Vigeli, Camischolas, 1944/45.

Hendri Felici, Tujetsch 1945/46.

Halter Mathilda, Surcuolm, 1946/50.

Giossi Giusep, Rueras, 1950/51 (morts ella lavina).

Schmed Alfons, Tujetsch, 1951/53.

Schlanser H. M., Surrein-Sumvitg, 1953/55.

Paulin, candidat-scolast, Schluein 1955 —

⁶³ Notizia manuscretta da P. B. Berther.

⁶⁴ Notizia de P. B. B., excerptada dalla Gasetta Romontscha.

⁶⁵ Vide: Gasetta Romontscha, 1919, nr. dils 9 d'october, artechel screts da Tumaisch Venzin, scolast.

⁶⁶ Scolast Giachen Benedetg Venzin ded Acla-Medel, che ha dau scola a Selva 1918 ei sedisgrazias alla catscha de camutschs a Medel, ils 7 d'october 1919. — Nb. Impressionaus de quella catscha de camutschs aschi tragica, ha igl autur de questa lavur scret sia emprema novelletta romontscha, ella vegliadetgna de 17 onns, animaus leutier da P. B. Berther. Quella ei compairida en: «Pelegri», 1923 (24 avla annada) nr. 11 e nr. 12.

5. Scola e scolasts de Cavorgia

Cavorgia ei ina dellas pintgas uclivas della Val Tujetsch, mo quei che pertegn il scolaesser sequenta Cavorgia denter ils emprems vischinadis tuatschins!

E buca senza raschun. Perdetga persuerter ei ina interesanta notizia, comparida ella pressa romontscha de 1841. Leu legin nus: «Cavorgia in hof de paucas casas en Tujetsch duei haver concludiu de baghegiar ina casa de scola. In exempel che mereta imitaziun. Contas grondas vischnauncas dat ei, nua ch'ins ha negina casa de scola.»⁶⁷ Igl onn sissu, 1842 eis ella gia stada eregida.

Davart quella casa scriva, Giusep Steiner, il pli endinau e meriteivel scolast de Cavorgia: «Baghegiada eis ella sin ina muota de grep, presapauc mesavia denter las casas dil vitg Cavorgia e quellas dil Plaun s. Leci. Ella ha negin tschaler, mobein ina stiva, in stebli cun ina combretta el gibel. La cuschina ei buca spartida si, e vegn duront 10—12 seras igl atun scutschau ora ieli de semglin en quella cuschina. Grond disturbi pil scolast quellas notgs... Jeu vevel (Steiner) ils scolars dils davos onns che vevan tut lur geniturs ch'eran stai a scola tier mei.»⁶⁸

Sco ei para vevan ins era empruau in onn de metter si scola a Surrein-S. Antoni.⁶⁹

Cavorgia ha giu el decuors dil temps ils suandonts scolasts: Avon 1855:

Muggli de Cavorgia
Stiafan Beer, in onn
Duri Riedi de Rueras
Harmarina Fazandin de Danis
Gion Antoni Soliva de Sedrun
Sigisbert Monn de Mustér
Genal de Surrein-Sumvitg

⁶⁷ Amitg dil Pievel (I) 1841, nr. 50.

⁶⁸ Ord las notizias da J. Steiner sez. Quei vegl scolast ei staus in tal original, gie perfin poet, che nus havein rimnau sias poesias, prosa ed auter, per inaga cun caschun scriver ina biografia dad el.

⁶⁹ Notizia de P. B. B.: «Sur Giachen Antoni Monn, nativs de Sedrun, n. 1829, ha da giuven (forsa da student) fatg scola a Surrein en casa giudem de Luis Curschellas; denton probabel buca ditg. El ei morts 1872 sco caplon de Lags.»

- 1856-1862 Giusep Anton Steiner de Compadials, 6 onns cun
ina paga de 100 frs. per onn.
- 1862-1872 ston ils affons de Cavorgia, essend zun paucs, ira
orasi Sedrun a scola.
- 1872-1874 (3 onns) ha Gius. Ant. Steiner dau scola a Surrein-
Tujetsch, en casa de Giger per ils affons de Surrein
e Cavorgia, essend ils biars de Surrein. Paga 100 frs.
- 1876-1884 (8 onns) ha Steiner puspei dau scola a Cavorgia ed
haveva retschert ils davos onns entras benevolien-
tscha digl inspectur Disch la patenta d'admissiun.
- 1884-1894 ein ils affons de Cavorgia i a scola a Sedrun.
- 1894-1896 Adalbert Schuoler, Compadials
- 1898-1901 Onna Mr. Caplazi, Surrein-Sumvitg
- 1901-1916 ein ils de Cavorgia puspei vegni a Sedrun a scola;
la vischnaunca pagava in ton per affon.
- 1916-1917 Giachen Fidel Berther de Rueras⁷⁰
- 1917-1920 Giachen Fidel Berther de Rueras
- 1920-1925 Silvester Simeon de Lonsch
- 1925-1929 Tumaisch Venzin de Sedrun
- 1929-1933 Gion Antoni Schmed de Cavorgia
- 1933-1934 Serafin Bundi, Trun
- 1934-1939 Gieli Cavegn, Breil
- 1939-1945 Teofil Schmed, Sedrun
- 1945-1947 Vigeli Berther, Camischolas
- 1947-1950 Leci Jacomet, Sedrun
- 1950-1951 Carli Job, Trun
- 1951-1953 Albert Berther, Buretsch-Mustér
- 1953-1955 Rest Ant. Friberg, Danis. Morts durant il temps de
scola.
- 1955-1956 Jacob Baselgia, Lonsch.⁷¹

* * *

⁷⁰ Quel ha stuiu ira schuldau la primavera 1916; per el ha lu sgr. scolast Albin
(bab) de Breil gidau ora a Cavorgia e finiu igl onn scolastic. Morts 1929.

⁷¹ Nus lessen buca tralasar d'engraziar cheu a sgr. mistral Vigeli Berther,
Camischolas, pigl agid ch'el ha prestau a questa lavur, cun indicar a nus
ils scolasts dell'entira Val ch'han dau scola suenter 1930 entochen oz. —
Quels d'avon havein nus per la gronda part saviu constatar ord notizias
relaschadas da P. Baseli Berther p. m. —

Quei che pertucca la qualidad dellas scolas della Val Tujetsch, astgein nus dir ch'ellas seigien stadadas e seigien aunc oz bunas en tuts graus, sco quei che protocols de vischnaunca dattan clara perdetga. Gie, ils Tuatschins han da neuenneu giu tut special quitaun e premura per la scola ed han era adina procurau che quella stetti e semantegni sigl ault dil temps. Honor a quei bien spert che vegni speranza era reger vinavon. Cun tutta raschun manegia in bien amitg de Tujetsch che ha in impurtont plaid sin vischnaunca e permiez il pievel che «sch'il Rein meini ussa marenghins», sche seigi l'emprema caussa ch'ils Tuatschins fetschien cun quella benedicziun ad esser l'erecziun de pliras bunas e bialas casas de scola. — Honor ad in tal partertgar!